

Tanulmánymentés

BALOGH GERGŐ: *OLVASÁSGYAKORLATOK*

Az elmúlt évek kritikagyakorlata azt mutatja, a kortárs irodalmi mező általánosságban a kötetkoncepciót részesíti előnyben a válogatáskötetekkel szemben. Ennek a preferenciának talán a lírán látható a leginkább a nyoma. Míg a 20. század elején is gyakoriak voltak a *Versek* címmel ellátott gyűjteményes kiadványok, addig jelenleg tendencia, hogy a lírakötetek a válogatott verseket egy nagyobb ív mentén próbálják elrendezni. Habár a tanulmánykötetknél gyakoriak a válogatáskötetek (elsősorban a konferenciák után keletkező kiadványok esetében, amelyek azonban döntő többségben egy hívószóra íródnak), az egyszerűs művek terén hangsúlyosabb a hagyományosan értett könyvformátum, amely egy-egy nagyobb téma alatt fejezetekre bontva járja körül a felvetett kérdéseket. Ennek következtében szokatlan jelenségnek tartom Balogh Gergő második kötetét, amely *Olvasásgyakorlatok* címmel az EKKE kiadójánál jelent meg, és a szerző 2016–2022 között publikált folyóirat-tanulmányait gyűjti össze. Jelen kritika ezért nem csak a tanulmányok értékelését, de a kötetegész létjogosultságát is tárgyalni kívánja, vállalva, hogy a kérdés nem feltétlenül eldönthető.

A folyóirat-tanulmányok kritériumai jelentősen eltérnek az egy-, illetve többszerzős kötetbe készült írások formájától. A különbség elsősorban a terjedelmi korlátban mutatkozik meg, amely a folyóiratok esetében jóval szűkebb, ha nem feleakkora, mint a többi esetben. Két eljárás a gyakori: a szerző egy nagyobb lélegzetvételű munkából kimetsz a folyóirat számára a kívánt terjedelemben egy részletet, vagy már előre olyan témát választ, amely kibontható a folyóirat-tanulmány keretei között. Általánosságban elmondható, hogy a különböző tanulmányműfajok sokszor megsínylik a formák közti átjárást: így a nagyobb szövegek a folyóirat-tanulmány formát, ez utóbbiak pedig a kötetté szervezést. Balogh Gergő tanulmányai a maguk határain belül vállalnak rövid kifutású téteket, tehát folyóirat-publikációnak szánt szövegek, hacsak a szerző nem olyan ügyes, hogy maradéktalanul el tudja dolgozni a nagyobb munkából való kimetszés nyomait. Az *Olvasásgyakorlatok* pusztá léte azonban kétségkívül arra enged következtetni, hogy az itt összegyűjtött tanulmányok önálló szövegek.

Ezen a ponton felmerül a kérdés, hogy érdemes-e változtatás nélkül, jelentősebb kötetkoncepciót mellőzve összeválogatni néhány ilyen szöveget, és kötetként kiadni. A vállalkozás dicsérendő abból a szempontból, hogy Balogh nem tekintette a könyvformátum feltételezett követelményeit szabálynak, és válogatáskötettel jelentkezett a koncepcióhangsúlyos irodalmi mezőben, más szempontból azonban „tanulmánymentésnek” is tűnhet az eljárás. A folyóiratokat ugyan a nagyobb könyvtárok jelentős mennyiségben archiválják, és az NKA-támogatás feltételeként előírt internetes másodközlés a legtöbb szöveget már elérhetővé teszi, mégis könnyebb rátalálni egy-egy szerző tanulmányaira, ha azok kötetként is megjelentek. Illetve nem elhanyagolható szempontot jelent az akadémiai közegben való előrehaladás kritériuma sem, hiszen így Balogh nemcsak tanulmányként, de kötetként is kreditet kap ugyanazon szövegei után. Ugyanis az *Identitás és differencia* között kivételével, amely két új résszel is bővült, a többi tanulmány változtatás nélkül került át a könyvbe.

A fenti megállapításokból úgy tűnhet, hogy elmarasztalom Balogh módszerét, ám ez nem teljesen így van. Balogh nem válogatás nélkül emelte át az elmúlt hat évben keletkezett folyóirat-tanulmányait, az alapvetően irodalomtörténeti vagy tisztán elméleti szövegei kimaradtak a kötetből. Az ügyesen megválasztott *Olvasásgyakorlatok* cím alatt az elsősorban poétikai-retorikai tétet mozgó szövegeit jegyzi, amelyek Aranytól Karinthyig változatos témákat járnak körül. Habár a nyolc tanulmány közt nincs egységes szervezőelv, mégis vannak olyanok, amelyek egymáshoz közel olvasva módszertani mintázatot rajzolnak ki. A továbbiakban kitérek néhány olyan problémakörre, amelyek ismétlődtek a tanulmányokban, és amelyek alapján nem izoláltan, hanem kötetként lehet értékelni az *Olvasásgyakorlatok* szövegeit.

Balogh az előszóban kiemeli, hogy a tanulmányok többsége történeti-kulturális kontextusokat is beemel az értelmezésbe azokon a pontokon, ahol a nyelvi megalkotottságra irányuló figyelem elégtelen volna. Néhány esetben ez a szempont pusztán kitérő vagy adalék (például a *Betegségretorikák* vagy a *Medvetánc* esetében), ám két tanulmány is olyan kérdést jár körül, amely a primer szövegek által felvetett politikai-társadalmi kontextust elengedhetetlenné teszi. Az *Arany János és a béke* a *Gondolatok a béke-kongresszus felől* című vers elemzésével keres választ arra a kérdésre, hogy Arany költészete valóban apolitikus-e, illetve (a kötet tanulmányai közt nem egyedüli módon) egy megkövesedett toposz, a béke fogalmának a vers születési körülményei közt értett, filozófiai jelentéshorizontját is vizsgálja. A tanulmány beteljesíti vállalt célját, ám hangsúlyiban eltávolodik a többi szövegben központi szerepet betöltő poétikai horizonttól, mivel az itt olvasható elemzések többségükben a vers tartalmára, és nem a nyelvi megalkotottságára fókuszálnak. Egyetlen kivétel talán a tenger trópus és a kovász hasonlat szemléletes értelmezése [29.], amely reprezentálja Arany nem fejlődéselvű történeti időszemléletét, és alapjaiban változtatja meg a béke megvalósíthatóságának és az ember önértelmezésének ideáit. A tanulmány tehát inkább filozófiai tétet dolgozik, mintsem poétikaiakkal, ám ez inkább előnyre válik: hiánypótló eljárásnak találok, ahogy Balogh megbontja a nagyobb toposzokat, és egy filológus precizitásával nyúl a választott irodalmi szövegek által mozgósított fogalmak, korszakok vagy motívumok felé.

Hasonló szándék figyelhető meg az *Aranysárkányról* írott tanulmányban is [*A modern intézmény: rend, autoritás és sztenderdizáció*], amely a Novák beszéde és elhallgatása mögötti intézményi autoritást, a korszak nevelési elveit és Liszner Vil mint az intézmény rendje felől értelmezhetetlen profi sportoló előképét járja körül. Ugyancsak sikerült az eljárás a *Medvetánc* tanulmány-szövegében is, ahol a medve és a medvetáncolat európai kultúrtörténete segít feltárni a *Medvetánc* mint vers és mint kötet cím jelentésmezőit. Azonban nem minden esetben találok indokoltnak a történeti kontextus beléptetését. A *Betegségretorikák az 1930-as évek magyar költészetében* című tanulmányban Balogh Karinthy *Mindszenti litániájában* a korallerdőként leírt [rák]betegséget a megszólított E. K. festőnő csak szóbeli terveként fennmaradt, sosemvolt festményének ekphrasisaként azonosítja, majd ezt az önmagában is meggyőző megállapítást a kora 20. század medikális nyelvvel is megpróbálja alátámasztani [135.]. Ám az említett példák nem tűnnek specifikusnak, és nem adnak hozzá a vers növényi metaforikájához, ugyanis a „kiirtás”, a „burjánzás” és a hosszan idézett maghasonlat akár bakteriális fertőzések metaforájaként (és feltehetően a medikális nyelvben ugyanígy alkalmazott leíró képeként) is működőképesek. A későbbiekben

bemutatott a rák mint politikai létforma, amely hadviselést folytat a megszállt testtel, illetve a test és a lélek szétkapcsolásaként értelmezett elhallgatás – mindezek kiváló megállapításai a tanulmánynak [136–140.].

Pusztán az ismétlődés okán válnak látványossá Balognak a verstest azonosítására irányuló törekvései. A *Betegségretorikák*ban hosszasan olvasható, hogy a három elemzett versben [Babits: *Balázsolás*, Kosztolányi: *A vad kovács* és a fentebb már említett Karinthy: *Mindszenti litánia*] a betegséget és a szenvedést nem egy, a versen túli szubjektum éli át, hanem a megszólaló vagy a megszólított lírai én. Ennek a túlhangsúlyozásnak nem látom indokoltságát, hiszen jelen irodalomtudományunkban általános törekvés, hogy elhatároljuk egymástól a biografikus szerző és a lírai én identitását. Mindenesetre ezen ismételt különbségtételen keresztül jut el Balogh ahhoz, a kötet szövegeiben gyakran tett állításhoz, hogy a verstest önmagában nem a tematika illusztrációja, hanem reprezentációja (lásd pl. *Identitás és differencia között*, 81.). Ennek alapján Babits *Balázsolás*át izgalmasan olvassa újra a hang produkciója [126.], míg Kosztolányi *A vad kovács* című versét az én anyaggá alakulása felől. Ez utóbbi elemzésben emlékezetes a gondolatsor, amelyben Balogh a verstestet a kalapáló kovács dalát visszhangzó énekként és így a lírai én testeként azonosítja [128.].

A kötet szövegei közül hosszában és megoldásaiban is kiemelkedő az *Identitás és differencia között: Kosztolányi Dezső, Babits Mihály és Karinthy Frigyes kutyája* című tanulmány. A hosszú írás már e kötet előtt is kétszer került publikálásra [Studia Litteraria 2018/1-2., 216–236.; *Milyen állat?*, szerk. Balogh Gergő–Fodor Péter–Pataki Viktor, Alföld Alapítvány–Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen, 2020, 176–202.], ám ekkor még az elméleti bevezetőt két Kosztolányi-verselemzés követte, amely mellé jelen kötetben még két verselemzés társult, egy Babits- és egy Karinthy-olvasat. A tanulmány első része általános elméleti bevezetőjét adja a biopoétika állat és ember differenciáját tematizáló kortárs elméleteknek (főként Markus Wild antropológiai differenciája, illetve Giorgio Agamben antropológiai gépezete), amely mögé szerveződnek a verselemzések. Miközben kitűnő, és a magyar irodalomtudományban hiánypótló szövegnek tartom az elméleti bevezetőt, az elemzéseket pedig invenciózusnak, problematikus a két szövegrész viszonya. Ahogy a cím is mutatja, az értelmezések kutya és ember kapcsolatát tematizálják, amely választás alapjaiban szervezi át a bevezetőben felvázolt ember–állat differencia kereteit. Miközben Balogh reflektál arra, hogy a kutya domesztikált állat, amelynek alkalmazkodása az emberhez olyan mértékű, hogy akár az embergyermek jellemzőit is felveheti, nem fordít figyelmet többek között a [*Hattyú kutyám...*] elemzésében a módosuló ajtó-fogalomra, a kint és bent [vö. Bernhard Siegert], illetve az ók és mi [lásd: antropológiai differencia] ellentétpárokra. Az olvasás során szinte reflektálatlanul tartja fenn ezeket a kategóriákat. Példaként a [*Hattyú kutyám...*] esetében fölmerült Kerberosz-hasonlatra [80–81.], valamint a házba betörni készülő ugató emberhangokra és néma koldusokra térnék ki [84–87.].

A Kosztolányi-elemzésben a házat [és így az irodalmat] őrző Hattyú Kerberoszsal hasonul, a versbeszélő pedig Orpheusszal. Ám az analógia szerint a beszélő nem lehet azonos Orpheusszal, hiába a dalnok-pozíció, hiszen Orpheus kintről befelé igyekszik, míg a megszólaló a benti tartomány része. Így a versbeszélő csak Hádésszal lehet azonos, míg a kintről betörni vágó „ugató” emberhangok, akik ellen Hattyú [mint Kerberosz] fel van szólítva, érthetők csak Orpheusként, mivel a versszöveg a parancsot adja ki, és nem

egy történő behatolási kísérletet ír le. Talán ennél is fontosabb, hogy a néma koldusok említésekor Balogh nem azonosítja a felcserélődő szerepeket. Ugyanis a körön (házon) belül létező Hattyú kutya a mi és a bent kategóriáihoz esik közelebb, míg a néma koldusok („nyelvvel nem csak tekintettel rendelkezők” 84.), akiket Hattyú mint holtakat háborítatlannal hagyhat, a kint és az ók kategóriáival azonosulnak. A versben ezek az emberi alakok megfosztattak nyelvüktől, ezáltal attól a képességüktől, amely az antropológiai differencia modelljében az „ismeretlen” többletet, az ember és állat közti választóvonalat jelenti. A házórzés során Balogh kitér arra, hogy Hattyú, „ha szükséges, gazdája védelmében az én helyett felel” (85.), ám ebből elsősorban az elhatárolásra és a határhelyzetre (küszöb) fókuszál, és érintetlenül hagyja az én (versbeszélő) és a megszólított Hattyú kutya azonosulását. Hattyú a gazdája helyett bentről kintre beszél[het], amely során a bevezető értelmében maradéktalanul átlépi az antropológiai differencia kategóriáit.

Az *Identitás és differencia között* bevezetője a *Medvetáncra* is alkalmazható elméleti keret (pl. itt: 113.), ennek hangsúlyozására és a két tanulmány összekapcsolására a kötetforma lehetőséget adhatott volna. Balogh a tanulmányokat a primer szövegek időrendje és nem típusaik szerint rendezte el, így nem aknáztta ki a kötet szerkezeti lehetőségeit. A tanulmányok egymáshoz közeli olvasása kirajzolja, hogyan kapcsolódnak össze Balogh rövidebb szövegei akár módszertanilag, akár a mozgósított elméletek felől. Miközben egyik oldalról követendőnek tartom Balogh választását, hogy kötetbe mentette folyóirat-tanulmányait (és remélhetőleg ezt megteszi majd az irodalomtörténeti és az elméleti szövegei esetében is), a kötetkoncepció lelkes híveként mégis bizom abban, hogy a következőkben izgalmas szempontok szerint szervezi őket, illetve kihasználja a kötet adta lehetőségeket a tanulmányok egymás közti párbeszédére. [*Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum*]

VERÉB ÁRNIKA

Az érett, nagy középkor

ADAMIK TAMÁS: *LATIN IRODALOM AZ ÉRETT KÖZÉPKORBAN [12–13. SZÁZAD]. A KERESZTÉNY EURÓPA VIRÁGKORA*

Adamik Tamás könyvsorozatának negyedik, záró kötete a 12–13. század, az ún. „érett vagy nagy középkor” időszakának irodalmára épül, melyet a korszak *eszméi gazdagsága és magas művészi színvonala miatt* (17.) virágkornak vagy aranykornak is nevezünk. A könyv egyik nagy érdeme, hogy az irodalomtörténeti folyamatokat a társadalmi változásokkal együtt szemléli. Ez az összetett perspektíva mutatja meg, hogy a középkor szellemi életének alakulása milyen módon kapcsolódik össze Európa gazdasági struktúrájának megváltozásával. A mezőgazdaság fellendülése a lakosság növekedését, a városiasodást és a kolonizáció jelenségét eredményezte. E folyamatok az egyházat a pasztorális teológia megváltoztatására sürgették, ezért a megújulás érdekében reformok és zsinatok követték egymást. A szociális fellendüléssel párhuzamosan a káptalani és kolostori iskolákból megalakultak az első egyetemek (Pádua, Párizs, Oxford, Montpellier, Prága, Krakkó, Bécs, Heidelberg), melyek a *tanárok és*